

(əvvəli ötən saylarımızda)

“Ermənilərin fəlakəti”nin Avropa ölkələrində təbliği və Rusiyaya edilən yeni xəyanət

Uyduurma "erməni fəlakəti"nin müzakirə edilməsində missioner təşkilatlar da müəyyən rol oynadılar. Ermənilərin ələ keçirilməsi və onların protestantlığı qəbul etmələri əsasən satın almaq və yeni əhalini ilə fərqləndirə edilirdi. Protestantlığı qəbul edən ermənilərə böyük pul verilir. 1916-cı ilin fevralında Londonda Lord Mera adına Erməni qəçqarlarına yardım fondunun nümayəndəsi Harold Bekston Qafqazda səfər etdi. Səfər zamanı onu tərcüməçi kimi Daşnaksütyunun Tiflisdə nəşr olunan "Orizon" qəzetinin əməkdaşı Araq Safrastyan müşayiət edirdi. Fevralın 28-də bu şəxsin şəfəfinə Tiflisdəki "Anona" restoranında ziyafət verildi. Qonağın yanında olan Daşnaksütyunun üzvləri Vardanyan, Murad-yan, İsaakyan və b. ermənilərin vəziyyəti barədə jurnalistə şəşirdilmiş məlumatlar verdilər və Rusiyaya inanmadıqlarını bildirdilər. Bu, erməni xadimlərinin onların himayəçisi olan Rusiyaya arxadan vurduları daha bir zərbə idi.

Söhbət zamanı H.Bekston dedi ki, ermənilərə muxtariyyəti israrla tələb etmək üçün daha tutarlı faktlar, xüsusən öldürülən ermənilər sayını, təqibləri, hüquqsuzluqları, ermənilərin sıxışdırılması, onların Rusiya və Avropa ölkələrində yaymaqdan ötrü faktları toplamalıyıq. Bildirdi ki, İngiltərə mətbuatında ermənilərin hüquqlarını müdafiə edən yazılarla çıxış edəcəkdir.

H.Bekstonun söylədiklərinə uyğun olaraq erməni ziyalılar, terror-siyasi təşkilatların üzvləri, din adamları ermənilərin ölümü, dəyən maddi və mənəvi ziyan barədə mətbuatda məqalələr yazmağa başladılar. Bakıda dərəcəli "Arev" (Günəş) qəzeti bununla bağlı olaraq ermənilərə belə bir müraciət etdi: 1. Rus ordusu tərəfindən tutulan ərazilərdəki kəndlərdə, rayonlarda əhalinin və əmlakın, dağıdılan mədəniyyət müəssisələrinin sayını müəyyənləşdirin.

2. Mühərrib illərdə ermənilər hansı təqiblərə və məhrumyyətlərə məruz qalıblar?

Dağıdılmış türk qəsəbəsi

3. Qırğının hansı şəraitdə və nə zaman baş verdiyini, ona kimin rəhbərlik etdiyini, ermənilərin köçürülən erməni hansı şəraitdə və hansı yolla baş verdiyini aydınlaşdırmaq.
4. Ermənilərin Rusiyaya qaçmasının təfərrüatlarını müəyyənləşdirmək, bütün fiziki və mənəvi məhrumiyyətlərini araşdırmaq.

Toplanan bütün məlumatları rus və Avropa dillərində nəşr edilən almanax və qəzetlərdə dərc etdirmək.

Bundan sonra ermənilər nəşə alacaqları ümidi ilə hay-küylə uydurma məlumatları bir neçə dəfə şişirdərək təşkilatlarına göndərməyə başladılar. Uydurmaların həddi-hüdudu yox idi.

H.Bekstonun səfəri və verdiyi vədlərlə bağlı olaraq Rusiya Daxili İşlər Nazirliyi-nin Polis Departamenti xarici ölkələrdə yerli hakimiyyətlərlə Rusiyanın səfirlik və konsulluqları ilə münasibətlər üçün ezam edilmiş xüsusi agentinə 1916-cı il martın 29-da göndərdiyi məxfi məktubunda yazırdı ki, H.Bekston Tiflisdə yerli daşnaklar tərəfindən qəbul edilib və onlardan ermənilərin hazırkı vəziyyətinə dair qərarlı məlumatlar alıb. O, məqalələrində “erməni muxtariyyəti” ilə bağlı məsələlərə kömək edəcəyinə, bu məqsədlə ingilis cəmiyyətinə təsir edəcəyinə söz verib. Polis Departamenti özünü agentinə ingilis mətbuatını diqqətlə izləmək, H.Bekstonun “erməni məsələsi” ilə bağlı məqalələrini göndərmək tapşırığını verdi.

Bu məktub ermənilərin qərzli, şişirdilmiş məlumatlar verdiklərinin Rusiya imperiyasının dövlət orqanı tərəfindən etiraf edilməsi idi.

İngiltərəyə qayıtdıqdan sonra H.Bekston "Ararat" qəzetində "İrəvan metamorfozasi" adlı bir məqalə dərc etdirdi. O, məqalədə erməni qaçqınlarının vəziyyətini təsvir edərkən yazırdı ki, Rusiyada hamı onları ləqəbləndirirdi, "İrəvan qaçaq azadları, 1915-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında 23 min nəfər erməni Qafqaza göldi. Hər bir erməni öz evinə 2-5 nəfər erməniyi yerləşdirdi. 1916-cı ildə İrəvandan artıq 16 min erməni qaçqını var idi. Məqaləsi yayımlandıqdan sonra Bekston erməni qaçqınlarına yardım fonduna 1000 rubl pul verdi.

“Erməni soyqırımı”: uydurmalar və gerçəklər

110 illik yalanın, böhtanın mahiyyəti və hədəfi

Londonda dərc edilən “Ararat” qəzeti ermənilərin vəziyyətinə dair materialların xarici mətbuat orqanlarında dərci üçün xüsusi komissiya yaratdı. Paris və Milanda da belə komitələr quruldu.

Beləliklə, ermənilərin uydurduqları məlumatlar mətbuata ayaq açdı. Az sonra İsvəcərədəki komitə fransız dilində bir neçə kitabça nəşr edərək yaydı. Bu isə Avropa ölkələrində və ABŞ-da ictimai rəyə təsir göstərirdi.

Erməni təşkilatları didişirlər

Düşükləri vəziyyət üçün erməni təşkilatları biri-birilərini, Daşnaksütyunu və kilsəni təqsirləndirirdilər. Günahı daşnaklarda görün "Mşak" qəzeti 1915-ci il 21 dekabr tarixli sayında senzuranın dərcinə icazə vermədiyi "Fayda" başlıqlı məqalə-

*Musa QASIMLI,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor*

Erməni təşkilatları arasında ixtilafların dərinləşdiyini görən Qoşun Nubar Paşa 1916-cı ilin fevralında Parisdən Tiflisdə yerləşən “Mşak” qəzetinin redaktoru A.A. rəkelyana məktub göndərərək Qafqazdakı erməni təşkilatları arasında ixtilaflara son qoymağa və “bütün erməniləri ümumi erməni işi və Ermənistanın xilası və gələcəyi naminə birləşməyə” çağırdı. Belə bir çağırışı katolikos da etdi. Onlar bütün erməniləri və siyasi partiyaları birləşməyə dəvət etdilər. Tiflisdə bunun üçün ilkin şərtlər də işlənib hazırlandı.

Partiyalar martın 14-də ilkin məsləhətləşmələr üçün toplaşdılar. Danışqlar başlansa da, bir nəticə əldə edilmədi, siyasi partiyalar birləşə bilmədilər. Bununla bağlı olaraq “Mşak” qəzeti yazırdı:

“Harada iki nəfər erməni varsa, orada üç fikir vardır”.

Daşnaklar Rusiyanın ermənilər üçün geniş islahatlar aparacağına inansalar da muxtariyyəti heç gözləmədilər. Onlar bu istəklərinə İngiltərə və Fransaın Osmanlıya təzyiqlər edərək nail olacaqlarına inanırdılar.

Rusiya imperatorluğu ermənilərə muxtariyyət vermir: Səbəb nədir?

Rusiya ordusu tərəfindən işğal edilən ərazilərə, xüsusən Ərzuruma yerləşmələrinə icazə verilməməsi erməniləri hiddətləndirdi. Hökumət ermənilərə inanmır, onların separatçılığı gücləndirəcəyindən narahat idi. Bütün bunlara görə, ermənilərin rus ordusunu işğal etdiyi ərazilərə muxtariyyət almağa olan ümidləri zəiflədi. Sonralar, 1916-cı il aprelin 2-də polkovnik (sonradə adı yazılmamışdır - M.Q.) Qafqazın İran və Türkiyə ilə yaxın hissələrində ermənilərin torpaq alması məsələsinə dair yazdığı məxfi arayışda qeyd etdi ki, erməni hərəkəti ilə tanış olan çoxlu şəxslərin fikrinə, Türkiyə və İranda qədim erməni abidələrinin arxeoloji baxımdan öyrənilməsinə və tədqiqinə marağın artması diyarın təbii zərərçəkənləri tutmaq üçün öyrənmək məqsədi daşıyır. Bu fikirlərin nə qədər doğru olduğunu zaman göstərəcəkdir, ancaq bu, şübhə yaratmır. 1914-cü ilin ikinci yarısında erməni hərəkətinin daha çox artdığı bir dövrdə ermənilər Trapezunddan Kilikiyaya və Ankaradan Urmiyaya qədər olan ərazilərə iddialarını güzləndirdilər. Bunun mitinqlərə və mətbuata müzakirə edilirdi. İndi onlar sözdən işə keçiblər. İnsanları hiddətləndirmək üçün erməni mətbuatının və nitqlərinin tonu xeyli dəyişib. Lakin ermənilərin hərəkətləri göstərir ki, onlar müəyyənəşdirilmiş, tamamilə konkret məqsədə doğru durmadan gedirlər. Polkovnik yazırdı ki, Türkiyədən olan qaçqın ermənilərin İran və Yelizavetpol quberniyalarındakı dövlət torpaqlarına "müvəqqəti" yerləşdirmək barədə vəsatət qaldırmaları, Ələskir vadisində torpaqların yarısını ələk-becərilmək üçün verilməsi layihəsi və b. onların bütün torpaqları sistemətik olaraq tutmaq və bu rayonda müəssisələri inhisar almağa dair həmin planlı fəaliyyətlərinin təzahürüdür. Qeyd etdi ki, Azərbaycan, Xəzər dənizinin əvvəllər bizzə məxsus olan cənub sahilləri və ordularımız tərəfindən tutulan türk torpaqları cənuba doğru tarixi hərəkət yolumuzun üstündə yerləşir. Yaxın zamanlarda hadisələrin necə olacağından asılı olmayaraq həmin torpaqlar Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edilməlidir. Bu, son iki əsrdə baş verən hadisələrin qaydını izləməyənə noticəsində və ondan imtina etmək tarixdən imtina etməyə bərabərdir. Müasir hadisələr heç bir zaman olmadıqı kimi göstərir ki, "rus" vilayətləri bu sözün geniş mənasında rus elementi olan və üstünlük təşkil edən və ya öz maraqlarını qorumağa imkan verən şərtləri qoyan ərazilərdir. Boş ərazilərin ruslardan başqa hər hansı xalq tərəfindən tutulması bu vəziyyəni çətinləşdirəcəkdir. Müharibə başa çatana və Türkiyənin vilayətlərini ələ keçirdiyimiz torpaqlar üzərində hüquqlarımız aydınlaşana qədər onların tutulması qadağan edilməlidir və ya həтта dövlət mülkiyyəti elan edilməlidir.

1916-cı ilin yazında Rusiya, İngiltərə və Fransa Türkiyənin Asiya hissəsinin bölüşdürülməsi və Ərəbistanla müstəqil ərəb dövlətinin qurulması barədə saziş imzladılar. Sənədə görə, Rusiya Ərzurumu, Trapezund, Van və Bitlis vilayətlərini, Muş, Siirt, Yon Ömər, Amad, Fars sərhədi xəttinə qədər ərazini tutmalı idi. Rusiyanın Qaradənizdə sərhədi Trapezunddan qərbə doğru müəyyənləşdirilirdi. Fransa Suriyanı, Adana vilayətini, gələcək frans sərhədini qərbdəki ərazini, İngiltərə Mesopotamiyanı çəkib

hissəsini Bağdad ilə birlikdə və s. əraziləri tutmalı, ingilis və fransız ərazilərinin arasındakı yerlərdə isə ərəb dövlətləri konfederasiyası qurulmalı idi. Strateji cəhətdən əhəmiyyətli olan bu ərazilər neft yataqlarını ilə zəngin idi. Sazişə görə, İtaliyaya da ərazilərin verilməsi nəzərdə tutulurdu.

İngilis və fransız hökumətləri 1916-cı ilin ilun ayında "erməni məsələsi" ilə əlaqədar olaraq rus hökumətinə müraciət etdilər. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi bununla bağlı olaraq Qafqaz hakimiyyətinin fikrini soruşdu. Məsələni müzakirə etmək üçün Tiflisdə müşavirə çağırıldı. Müşavirədə general N. Yanuşkeviç, general N. Yudeniyç, general-leytenant Volski və digərləri iştirak etdirlər. Geniş və dərin bir müzakirə nəticəsində müşavirədə yekdil bir fikir ifadə edildi: ermənilər müttəfiqlər namına çoxlu itkilər vermələrinə baxmayaraq, onlar muxtariyyət hüququ almağa layiq deyillər, çünki onların inqilabi komitələrdən başqa bir təşkilatı yoxdur, onlar da erməni xalqının iradəsinə və rolunu ifadə edirlər, bu təşkilatlar Rusiyaya düşmən münasibətdədirlər, onların əlində muxtariyyət olarsa, Rusiyaya düşmən münasibət bəsləyirlər. Müşavirədə qəbul edilən qərar Petroqrada göndərildi.

Rus hökuməti bu qərarı redaktə edərkən İngiltərə və Fransa hökumətlərinə çatdırdı. Cavabı aldıqdan sonra Fransanın baş naziri Aristid Briann Poqos Nubar Paşanı yanına çağıraraq dedi ki, təəssüf edir, ermənilərin yalnız inqilabi komitələri vardır, məsələn, Daşnaksütyunun üzvləri xaricdə erməni xalqının xeyrinə təbliğat aparırlar. Poqos Nubar Paşa Aristid Briann ermənilər haqqında fikrini dəyişməyə cəhd edərkən diqqət qəşkilatların olduğunu desə də, o, fikrindən dönmədi.

Parisdə ingilis ictimai xadimi Ceyms Brays ilə 1916-cı ilin yayında görüşən Poqos Nubar Paşa "erməni məsələsi"nin ingilis diplomatik dairələrində vəziyyəti- ni müzakirə etdi. Ceyms Brays bildirdi ki, Ermənistanı muxtariyyət verilməsinə an- layışla qarşılayır, lakin onun həyata keçir- lilməsə Rusiya mane olur, Fransanın isə mövqeyi hələ aydın deyildir.

Ermenilərə muxtariyyət verilməsi məsələsində Rusiyanın da iştirakçısı olduğu Antanta ölkələri arasında ziddiyyətli hökm sürürdü. Rusiya imperiyasının ermənilərə muxtariyyət vermək istəməsinin dərin səbəbləri var idi. Əgər onlara Türkiyənin Şərq vilayətlərində muxtariyyət yadradılarsa onda Qafqazın yerli əhalisi olan, o zaman deyildiyi kimi, müsəlmanlar (azərbaycanlılar) və gürcülər də muxtariyyət tələb edə bilərdilər. Digər tərəfdən, Türkiyə ərazisində qurulan muxtariyyət Qafqaz ermənilərinə özünə çəke bilərdi. Rusiya hakimiyyəti müharibədə müttəfiqi olduğu digər Antanta dövlətlərinin himayəsi altında Türkiyənin Şərq vilayətlərində ermənilər üçün muxtariyyətin qurulmasına yol vermək istəmirdi. Çünki bu zaman homin ölkələr zəngin təbii sərvətləri olan Qafqaza yaxınlaşar və separatçılıq artardı. Antanta dövlətləri də Rusiyanın himayəsi altında Türkiyənin Şərq vilayətlərində ermənilərə muxtariyyətin qurulmasını istəmirdilər. Belə olduqda Rusiya uzun onilliklər boyu arzuladığı və cəhd etdiyi Qara dəniz boğazlarında və isti dənizlərə çıxmaq imkanı qazanardı.

Beləliklə, əsrlər boyu türk hakmiyyəti altında rahat yaşamış, lakin cəmi vətəniyyətə yaranan kimi Türkiyəni arxadan vuran ermənilər ölkə ərazisini parçalamaq üçün fəaliyyətlərini genişləndirsələr də istəklərinə çatı bilmədilər. Avantage boşa çıxdı. Ermənilərdən istifadə edən böyük dövlətlər yaranmış şərait üçün məsuliyyəti onların təşkilatlarının üstünə yıxdılar, dağıdıcı, inqilabı olmayan təşkilatlar qurmağı və təbəlləşmə işlərini genişləndirməyi təklif etdilər.

Erməni təşkilatlarının yeni hiyləsi

Ermenilərə muxtariyyət verilməyəcəyi aydın olduqdan sonra Poqos Nubar Paşa katolikos V Gevork və Ambarsum Arakelyana bir məktub göndərərək ermənilərin komitəçi-döyüşçülərdən fərqli olaraq inqilabi xarakter daşımayan təşkilatlarının qurulmasını xahiş etdi. Bu işlə yaxından məşğul olan A. Arakelyanın çağırdığı müsavirə İvan Diaryan, Korqanov, İvan Ter-Qriqoryan, şair Aleksandr Şirvanzadə, Aşot Atanasyan, Ovanes və Stepan Malxasyan, heykəltəraş Mikaelyan, arximandrit Benin və digərləri iştirak etdirlər. Çoxluğun təşkil olunmasından ötrü zamanın gəlib çatdığını bildirdən A. Arakelyanın fikrincə, yubanmaq erməniləri düşündülmüş şəkildə ölməz etmək idi.

Müşavirədə məqsədi ermənilərin milli inkişafına və rifah halının yaxşılaşmasına kömək etmək olan Erməni Milli Xalq Partiyası qurmaq barədə razılıq əldə edildi. Partiyanın komissiyaları yaradıldı.

Bu zaman Fransada olan doktor

Y.Zavriyev fransız diplomatiyasını gələcək sülh konfransında “erməni məsələsi”ni həll etməyə meyilləndirməyə çalışırdı. Daşnaksütyun məsələnin əlverişli həlli üçün Avropa ölkələrində təbliğat aparmağı təşkil etmək barədə qərar qəbul etdi.

V.Vasakuni imzalı bir erməni müəllifi "Ardaqaqan Parisi" (Parisin səsi) jurnalının 1916-cı il 25 oktyabr tarixli 14-cü sayında ermənilərin müharibədə özlərini aparmasın təqədd edərək yazırdı ki, biz özümlüğü sıyasətci kimi göstərə, mövqeyimizi müəyyənleşdirə bilmədik, müharibəyə qatıldık. Ancaq soruşmadık ki, nə məqsədlər uğrunda? Biz müharibəyə qatılarkən tarixi, beynəlxalq sosial-iqtisadi münasibətləri və onların nəticələrini unuttuq. Biz müharibəyə qatılarkən özümlüğü özümlüğü aldırdık. Bizim "könnüllülər" başlıları bizi inandırıldık ki, ağər rus ordusuna yardım etsələr. Qafqaz alı rəhbərliyi onlara muxtariyyət verəcəkdir. Eyni ağalar bizi inandırıldık ki, gənc Türkiyə də onalara muxtariyyət verəcəkdir. Lakin ermənilər ruslara inanaraq onların tərəfində keçirdilər. Bu, səhv idi. Rus hökuməti ermənilərə muxtariyyət vədi verməmişdi. Gənc türklər də ermənilərə muxtariyyət vədi verməmişdilər. "Könnüllü" hərəkatın bir hissəsi ruslarla, digər bir hissəsi isə türklərə danışıqlar aparırdı. Petroqradda ermənilərin qurultayında Q.Çalışqan bildirdi ki, rus hökumətinin ermənilərə muxtariyyət verməsi barədə şayələr yepiskop Mesropian, Samson Arutunovun və Aleksandr Xatısovun yudurması olub.

Ermənilər ruh düşkünlüyünə düşdülər. Qafqaz canişinliyinin xüsusi şöbəsinin rəisi isə Qafqaz ordu qərargahının rəisinə, surətini isə Tiflis quberniya jandarma idarəsinin rəisinə göndərdiyi 1916-cı il 4 noyabr tarixli 6250 Nəli tamamilə məxfi məktubunda ermənilərin əhval-ruhiyyəsi haqqında yazdı:

“Bir il yaxın Bitlis-Van rayonunda olarkən işimin xarakterinə uyğun olaraq əhalinin bütün sinifləri ilə həm erməni, həm də müsəlmanlarda daimi və geniş əlaqə saxlamalı oldum, onlardan mənə ermənilərə digərləri arasında, onların fəaliyyətləri və nəzərdə tutduqları planları barədə çoxlu məlumatlar daxil olur. Ermənilərdən, əsasən kənd əhalisindən daha çox məlumat alıram. Onların çoxu erməni komitələrinin fəaliyyətinə rəğbət bəsləmişlər. Sonuncunu onda günahlandırdılar ki, möhbəz komitələr ermənilərə bütün bədbəxtlikləri gətirmişlər və erməni xalqını tamamilə məhv edəcəklər. Kənd əhalisi əksər hallarda komitələrin gizli fəaliyyətləri ilə əlaqəli deyillər və yalnız bir şeyi arzu edirlər ki, onları işləmək üçün sakit buraxsınlar. Lakin onlar səslərinə qaldıra bilmirlər, çünki komitələr əhalini terror qorxusu altında saxlayırlar, təbə olmayanlarla qəddarcasına hərəkət edirlər. Ermənilər mənə dəfələrlə məlumat vermişlər ki, Daşnakstüeyün diyarda gizli şəkildə enerjili fəaliyyət yürütdür, başlıca olaraq gəncləri komitə üzvlüyünə yazılmağa məcbur edirlər, onları “böyük iş”ə hazır olmağa səsləyirlər... Dəfələrlə mənə ermənilərin diqqəti cəlb etmək üçün şəhərdən kənarda həftə sonu istirahət adı altında keçirilən müşavirələri barədə məlumat vermişlər.”

İstəklərinə qatmayan erməni təşkilatları xarici ölkələrdə şayiələr yaymağa başladılar. Onların təbliğati Amerikada başlı gədirdi. İlk növbədə ona görə ki, burada 120 min erməni yaşayır. Erməni Milli Komitəsi fəaliyyət göstərirdi. Daşnakların və çəçəklərin komitələri hələ 1900-cü ildən burada fəal təbliğat aparırdılar. Onların təbliğati sayəsində amerikan cəmiyyəti erməni həyatı ilə yaxından tanış olmuşdu. Bundan başqa, ABŞ-ın Türkiyə ərazilərində çalışan konsulları və missionerlər də erməni təbliğatında mühüm rol oynayırdılar. Belə missionerlərdən 1917-ci ildə İrəvanda çalışmış Yaro və Reynolds xüsusilə fəal idilər. Komitələrin Amerikadakı fəaliyyətlərinin formalarından biri müəhizələr oxumaq idi. Bundan başqa, onların döyüş dəstələri də yaradılmışdı. Müxtəlif oyunlar təşkil etməklə amerikan cəmiyyətində ermənilərə maraq oyadırdılar.

Müharibə başlayarkən komitələrin könüllü inanələr toplanmağa başlaması sadə amerikalıların diqqətindən kənarda qalmamış, onların ermənilərə rəğbəti artmağa başlamışdır. Hətta ABŞ prezidentini Teodor Ruzvelt və İstanbuldakı səfir Henri Morgentau ermənilərin türk zülmündən azad etməsinə təbliğ etməyə başlamışdılar. Nəticədə amerikan hökuməti gənc türklər hökumətinə "erməni qırğınları"nı dayandırmaq haqqında memorandum vermişdi. Lakin bu tələblər türk hökuməti tərəfindən sayə salınmadıqda ABŞ hökuməti Mesopotimiyaya köçürülən ermənilərin qaytarılmasına yərdəm etmək vədini verdi. Həmin

məqsədlə pul vəsaitləri toplandı. Bu pullar Yəro və Renoldın vasitəsi ilə Qafqazə göndərildi. Pullun qalan hissəsini ABŞ ilə münasibətlərinin gərginliyi ucubətindən Türkiyəyə göndərmək mümkün olmadı. Ona görə də ABŞ ermənilərə İsvəçrə komitələrinin vasitəsi ilə yardımlar etməyə başladı. Erməni Milli Komitəsinin başqa ABŞ-də Ermənistən üçün Amerika Komitəsi də təşkil edildi. Onun sədri Klivlend kongresinin üzvü Dadc, üzvləri İstanbuldakı keçmiş səfir Marçento, professor Qart, Stifon, Çayz idilər. Komitənin "Nyu Armenia" adlı mətbu orqanı var idi. Bu orqanın çapırları hesabına 1916-cı ilin oktyabrında 10 milyon rubla yaxın pul toplandı.

(*ardi var*)